

## Dinler Tarihi ve Dünya Tarihine Olan Önemli Etkileri

*The History of Religions and Their Important Effects on World History*

### ÖZET

Dinler Tarihi, tarih ve filoloji metotları ile milletlerin dinlerini, dinler arasındaki münasebetleri ile dinlerin birbirlerine olan tesirlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Dinler Tarihi, mevcut dinler ve mensupları kalmamış dinler hakkında en doğru bilgileri toplayıp insanların bilgisine sunmakta ve yüzyıllar önce yaşayan insanların dinlerini de tanıtmaktadır. Dinler Tarihi bir bakıma insanlığın kültür tarihidir. Çünkü insanlığın kültür tarihi, doğrudan doğruya dinle şekillenmiştir. Tarih öncesi insanlığın yaşayışında görülen pek çok inanç, ibâdet ve âyinlerin mahiyetini Dinler Tarihi yoluyla öğrenebilmekteyiz. Dinler genel anlamıyla insanlığın var oluşundan beri belli bir inanca sıkı sıkıya bağlı olan insanları bir arada tutmak adına meydana gelmiş ve bu sayede gelişip belli bir sistematığa oturmuştur. Geçmişten günümüze dinlerin dünya tarihine önemli etkileri olmuştur. Dinler ve bu dinlere inanan insanlar ve bu yönde göze aldıkları şeyler, hayattan ve Tanrıdan beklentileri çoğu zaman aynı olduğu halde dini öğretilerden kaynaklı nedenlerle birbirleriyle çatışma halinde olmuşlardır. Dinler arasındaki bu çatışma hali çoğu zaman anlaşma yoluyla çözülemediği için tarihte dinlerin savaşı olarak lanse edilen pek çok savaş yapılmıştır. Özellikle geçmişte yaşanan din savaşları ve bu savaşların getirdikleri yıllarca dünya tarihi üzerinde etkili olmuştur. Din savaşlarını anlamak için aslında Dinler Tarihini ve dinlerin kökenlerini iyi anlamak gerekmektedir. İnsanlar farklı din anlayışlarından kaynaklanan anlaşmazlıkları neden olarak göstererek din savaşlarını gerçekleştirmekte ve bu durum da dünya tarihinde derin izler bırakmaktadır. Bu çalışmada Dinler Tarihinin kavramsal çerçevesi ele alınarak, dünya üzerindeki dinlerin ve öğretilerin ilk hallerine değinilmiş, dinlerin birbirinden nasıl farklılaştığına ve dinlerin dünya tarihindeki önemli etkilerine yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Tarih, Din, Dinler Tarihi.

### ABSTRACT

The History of Religions is a branch of science that studies the religions of nations with the methods of history and philology, the relations between religions and the effects of religions on each other. Decatur is a branch of science that studies the religions of nations with the methods of history and philology. The History of Religions collects the most accurate information about existing religions and religions that have no members, presents it to people's knowledge, and also introduces the religions of people who lived centuries ago. The History of Religions is, in a sense, the cultural history of humanity. Because the cultural history of humanity has been shaped directly by religion. We can learn the nature of many beliefs, worships and rituals observed in the life of prehistoric humanity through the History of Religions. Religions in general have come into being in order to keep people who have been firmly adh Decently to a certain faith together since the existence of humanity, and thus have developed and settled into a certain systematic. From the past to the present, religions have had important effects on world history. Religions and people who believe in these religions and the things they risk in this direction have been in conflict with each other for reasons arising from religious teachings, although their expectations of life and God are often the same. Since this state of conflict between religions has often not been resolved by agreement, many wars have been fought in history that have been Decried as wars of religions. Especially the religious wars in the past and the consequences of these wars have had an impact on world history for many years. In order to understand the religious wars, it is actually necessary to have a good understanding of the History of Religions and the origins of religions. People carry out religious wars by showing the disagreements arising from different religious understandings as the reasons, and this situation leaves deep traces in the history of the world. In this study, the conceptual framework of the History of Religions was discussed, the first states of religions and teachings in the world were touched upon, how religions differ from each other and the important effects of religions in the history of the world were included.

**Keywords:** History, Religion, History of Religions

### GİRİŞ

Günümüzün yaşantısı, kültürün temeli olan akıl ve hayatın temeli olan refahın üstünlüğüne dayanmaktadır. Yani bütün ilimler, felsefeler, sanatlar, ahlâk, hareket tarzı ve dünya görüşü anlamında çağımız kültürünü oluşturan mantık ve analize dayanan akıl yürütme yöntemlerinin tümü insanın düşünce, tanıyabilme yetilerinin esas kaynağı olan akla dayanmaktadır (Şeriatı, 1990: 13).

Dinler Tarihi, tarih ve filoloji metotları ile belirli bir ülke veya ulusun ve önemli bazı toplulukların bağlı buldukları dinleri inceler ve bunlar arasındaki tarihi ilişkileri açıklar. Dinler tarihi, dinleri sınıflandırma ile işe başlar, ancak bu konuda Dinler Tarihi ile ilgilenenler tarafından tam anlamıyla bir fikir birliğine varılamamıştır. Din bilimlerinin önemli uzmanı Joachim Wach dinleri; Kurucusu Olan Dinler (Founded Religions) ve Geleneksel

Merve Avcı<sup>1</sup>

### How to Cite This Article

Avcı, M. (2024). "Dinler Tarihi ve Dünya Tarihine Olan Önemli Etkileri" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:11; pp:2128-2134. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14218429>

Arrival: 03 September 2024

Published: 26 November 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

<sup>1</sup> Dr., NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0002-1529-6946

Dinler (Traditional Religions) diye ikiye ayırır. Dinler Tarihçileri açısından rağbet gören başka bir sınıflandırmayı Bonn Üniversitesi Dinler Tarihi Profesörü Gustav Mensching yapmıştır. Mensching, Halk Dinleri ve Dünya Dinleri (Volksreligion und Weltreligion) adlı eserinde dinleri ulusal ve evrensel diye ikiye ayırdıktan sonra ulusal dinleri de Tabii dinler (Religions naturelles) ve Medeni dinler (Religions Civilisees) olarak ikiye ayırır. Esas itibarıyla dinleri ilkel, ulusal ve evrensel olarak üçe ayırarak incelemek Dinler Tarihi'nde önem arz etmektedir. İlkel dinler dünya üzerinde büyük bir alanı kaplamaktadır. Orta Afrika, Polinezya, Avustralya ve Amerika yerlilerinin bağlı oldukları dinler bu bölüme girer. Etnoloji, antropoloji, filoloji, arkeoloji ve sosyoloji bilginlerinin elbirliği ederek ortaya koyduğu gerçekler tarihi bilgilerle denetlenmekte ve bu alanda zengin ve olumlu sonuçlara varılmaktadır. Ulusal Dinler, Eskiçağın uygar toplumlarının dinleridir. Mısır, Hitit, Asur, Yunan, Roma ve Japon dinleri bunlar arasındadır. Burada en öne çıkan özellik, dinin ve o dindeki tanrıların bir toplumu hedef tutmuş olmasıdır. Bazen bu ulusal dinlerden evrensel dinlerin doğduğu görülmüştür. Aslında ulusal bir din olan Yahudilikten evrensel olan Hristiyanlık, ulusal Hint dinlerinden evrensel olan Budizm ve Jainizm doğmuştur. Evrensel Dinler soy, sınıp, toplum, renk ve yer ayrımı gözetmeden bütün insanlığa hitap eden dinlerdir. İslâmın ana kaynağı olan Kur'an, buyruğunu iman edenlere yöneltir. İman edenler çeşitli ülke ve çeşitli toplum üyeleri olabilirler. İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi göksel dinler kadar Budistlik, Janistlik ve Zerdüştlük gibi Asya dinleri de evrensel dinler arasında incelenmekte ve önemli görülmektedir (Taplamacıoğlu, 1966: 6-7).

Dinler Tarihini dinlerin başlangıcından itibaren ele almak istenirse, dinin ne zaman ortaya çıktığı sorusu üzerinden inceleme yapılması gerekecektir. Din, temel anlamıyla insanla birlikte tarih sahnesine çıkmıştır görüşü yaygın bir düşüncedir. Tevrat, İncil, Kur'an gibi kutsal kitaplardan ilk insanın tek Tanrı'ya inandığını ve emirlerini tuttuğunu öğreniyoruz. Tarihin yazısız devirlerinde yaşayan toplumların inançları hakkındaki sorulara da çok eski devirlerden kalma arkeolojik buluntularla veya bu buluntuları günümüz ilkel toplumlarının inanç ve âdetleriyle karşılaştırarak, yorumlayarak, açıklamaya ve cevaplandırmaya çalışıyor, tahminlerde bulunuyoruz (Sarıkcıoğlu, 1983: 19).

### Dinler Tarihi'nin Kavramsal Çerçevesi

Her toplumda “din” kavramını ifade etmek için ayrı bir kelime kullanılmıştır. Eski Farsçada din kavramı “den”, “din”, “daena” kelimeleriyle ifade edilmekteydi. Bu kelimeler yol, mezhep, ayin, üslûp, tarz gibi anlamları karşılamaktadır. İbranice “dath” kelimesi din kavramı için genel bir terim olmuştur. Bu kelime hüküm, emir ve kanun anlamına gelmektedir. Eski Yunancada korku ile karışık saygı anlamına gelen “thrioheya” kelimesi, din kavramını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Batı âleminde bugün dini ifade etmek üzere kullanılan kelimenin büyük saygı, itina, titizlik gösterilen, ta'zim edilen şey anlamında Latince “religio”dan geldiği kabul edilmektedir. Sanskritçede din anlamında “dharma” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime; kanun, nizam, doğruluk, fazilet gibi anlamları karşılamaktadır. Dinler Tarihinin konusu, tarih sahnesinde görülmüş bütün dinlerdir. Günümüzde yaşamakta olan dinler bulunduğu gibi, bugün mensubu kalmamış dinler de vardır. Her ikisi de Dinler Tarihinin konusudur. Dinler Tarihi; hak, bätıl ayrımı gözetmeksizin hem ilahi dinleri hem de diğerlerini inceler. Dinler, çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Ancak bütün bilginlerce kabul edilen kesin bir sınıflandırma yoktur. Bununla beraber genellikle Dinler Tarihçileri dinleri ilkel kabile dinleri, milli ve evrensel dinler şeklinde üçe ayırırken, İslam bilginleri de hak ve bätıl diye ikiye ayırırlar. Dinler Tarihinin tarih, sosyoloji ve filolojinin metotlarından da faydalanmakla beraber, kendine has “nitelendirici” bir metodu vardır. Bu nitelendirici metoduyla Dinler Tarihi, herhangi bir dinin savunmasını üzerine alan bilim dallarından ayrılır. Bu bilim dalı, dinleri oldukları gibi ele alır. Dinler Tarihinde nitelendirici metot yanında, karşılaştırma ve fenomenoloji metotları da kullanılır (Tümer ve Küçük, 1989: 14-17).

Dinin ilmi bir tarifini yapmak güçtür. Bununla beraber Din Tarihi ile uğraşan önemli ilim insanlarının din ile ilgili tanımları şu şekilde öne çıkmıştır; Dinler Tarihinin kurucularından olan Max Müller'e göre, “*Din ruhun bir kuvvetidir ki, aklın ve duyu organlarının ötesinde insana muhtelif isim ve sembollerle, sonsuz kavrama imkânını verir.*” Animizmin kurucusu olan Taylor'a göre, “*Din, ruhani varlıklara inanmaktan ibarettir.*” Fransız sosyolog Ernest Renan'a göre, “*Din, insan tabiatının en yüksek, en çekici tezahürlerinden ibarettir.*” Schleiermacher'e göre, “*Din sonsuzluğun duyulması, insanın doğa karşısında duyduğu acz ve hayranlıktır.*” Alman filozof Kant'a göre, “*Din, insanın bütün vazifelerinde ilahi emrin bilinmesi ve tanınmasıdır.*” Reinach dini “*Beşeri kuvvetlerin serbestçe kullanılmasını önleyen kuruntu ve özel kayıtların toplamıdır*” şeklinde tanımlamaktadır. İngiliz animist filozofu Spencer'a göre din, “*tabiatüstü ve esrarlı kuvvetlerin varlığına inanmaktır.*” Fransız sosyolog ve Din Tarihi araştırmacısı Durkheim, dinin tamamen sosyolojik bir tarifini yapmıştır. Onun tanımı şöyledir; “*Bir cemaat haline gelmiş olan fertlerin meydana getirdikleri sosyal kurumdur.*” Durkheim ayrıca dini, “*Mecburi inanışlardır.*” şeklinde de tanımlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de din, Al-i İmran suresinde hususi (özel), Kafirün suresinde umumi (genel) manada kullanılmıştır. Bu bölümde dinden maksadın hususi mana olacağı aşikârdır. Buna göre dinin tanımı şöyledir; “*Din, akıllı insanları kendi istekleri ile doğru yola (mutlak hayra) götüren ve peygamberlerin vahyine dayanan ilahi bir kanundur.*” İslâm bilginlerince umumiyetle kabul edilen tanım budur (Kahraman, 1999: 30-31).

Dinler tarihinin anlam ve öneminin anlaşılabilir olması adına tarihin tanımına da değinmek yerinde olacaktır. Milletlerin maddi ve manevi zenginliklerinin içinde bulunduğu ilim, tarih ilmidir. Dinin tanımında olduğu gibi tarihin tanımında da tam birlik sağlanamamıştır, ancak tarihin yaygın tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “*Tarih, geçmişteki insan topluluklarının yaşayışlarını, kültür ve medeniyetlerini, yer ve zaman göstermek suretiyle doğru olarak araştıran bir ilim dalıdır.*” Tarih ilminin bir branşı olarak kabul edilen Dinler Tarihi ise şöyle tanımlanmaktadır: “*Dinler Tarihi, tarih ve filoloji metotları ile milletlerin dinlerini, mezheplerini, dinler arasındaki münasebetleri ile dinlerin birbirlerine olan tesirlerini inceleyen bir bilim dalıdır.*” Bağımsız bir ilim dalı olarak Dinler Tarihinin ortaya çıkışının yeni olduğu ileri sürülmektedir. Ancak İslâm dünyasında daha sekizinci yüzyıldan itibaren Dinler Tarihi alanında çalışmalar yapıldığı bilinmektedir (Kuzgun, 2015: 27).

Dinler Tarihi, mevcut dinler ve mensupları kalmamış dinler hakkında en doğru bilgileri toplayıp insanların bilgisine sunmakta ve yüzyıllar önce yaşayan insanların dinlerini de tanıtmaktadır. Dinler Tarihi bir bakıma insanlığın kültür tarihidir. Çünkü insanlığın kültür tarihi, doğrudan doğruya dinle şekillenmiştir. Tarih öncesi insanlığın yaşayışında görülen nice inanç, ibâdet ve âyinlerin mahiyetini Dinler Tarihi yoluyla öğrenebilmekteyiz. Dinler Tarihi bakımından Anadolu, önemli bir malzemeyi bünyesinde barındırmaktadır. Bulunduğu konum itibarıyla Türkiye yalnızca jeopolitik bakımdan değil, Dinler Tarihi bakımından da önemli bir konumdadır çünkü Eskiçağlardan bu yana Anadolu, birçok medeniyetin beşiği durumunda olmuş, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Dinler Tarihi, İslâmın iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için de gereklidir. Kur’an-ı Kerim bu yönüyle Dinler Tarihi için önemlidir, özellikle eski dini inançlara bazı ayetlerde değinildiği görülmektedir. İslâmın da değindiği iki önemli medeniyet dünyaya o dönemler hâkim durumdaydı. Bunlardan birincisi Yahudi-Hristiyan kültür ve medeniyetiydi. Bunu o dönemde Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları temsil ediyordu. Diğerini de İran Sasani kültür ve medeniyeti oluşturmaktaydı. Özellikle bu medeniyet Hint, Çin ve Orta Asya kültür ve medeniyetini kendinde belli bir senteze ulaştırmıştı (Aydın, 1997: 8-9).

Avrupa’da Dinler Tarihi’ne ait ilk önemli eseri Max Müller (1823-1900) yazmıştır. M. Müller “Dinler Tarihi’ne Giriş” adlı kitabı ile Dinler Tarihi alanında takip edilen yolu çizmiş olup, geniş bilgisi sayesinde bu alanla uğraşanlara rehberlik etmiş ve bu sayede doğunun mukaddes kitaplarının batı dillerine tercüme edilmesi mümkün olmuştur. Max Müllerin açtığı çığır diğer milletlerde genişlemiş ve Hollanda’da Tiele, “Dinler Tarihi” adlı eserini yazmıştır. Bundan sonra Hollanda, İngiltere, Paris ve Roma Üniversiteleri’nde Dinler Tarihine geniş yer verilmiş ve özel kürsüler kurulmuştur. Fransa’da Dinler Tarihi ile en çok Ernest Renan (1823-1892) ilgilenmiş, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık hakkındaki çeşitli eserlerine “Dinler Tarihi İncelemeleri” adlı yeni kitabını da eklemiştir. Aynı konuyla Bünyamin Konstand ve Clavel ilgilenmişler, 1822 yılında Paris’te kurulan Asya cemiyetinin çıkardığı “Asya Gazetesi” ve “Dinler Mecmuası”nda meşhur ilim insanlarıyla Dinler Tarihi hakkındaki görüşlerini kaleme almışlardır. Bu özel incelemeler ve tarihi vesikaların neşri, birçok ülkede Dinler Tarihine ait kıymetli eserlerin yazılmasını temin etmiştir. Nitekim Fransa’da 1909’da Salomon Reinach (1859-1932) “Dinlerin Umumi Tarihi” adlı önemli eserini yazmıştır. İngiltere’de kurulan Hollanda ve Fransa’da gelişen Dinler Tarihi ancak Alman ilim insanlarının çalışmaları sayesinde son şeklini alabilmiştir. İslâm âleminde Dinler Tarihi ile ilgili çalışmalar Abbasiler Devrinde İbn-i Mukaffa ile başlamış eski İran dini ve mitolojisi ile Hint ve Keldani (Mezopotamya) mitolojilerine ait eserler Arapçaya tercüme edilmiştir. Talmud’da tercüme edilen eserler arasındadır. Daha sonraları da Hristiyanlık, Sâbilik, Çin, Hint ve Eski Mısır dinleri incelenmiştir. Dinler Tarihine ait ilk eser olarak El Bağdadi’nin “El-Fark Beyne’l-Fırak” adlı kitabı ile El-Makdisi’nin “Kitabü’l-Bed-Ve’t-Tarih”i öne çıkmaktadır. Eserde Çin, Hint, Tibet, Türk ve İran dinleri ile Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbilik hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Kurtubalı İbn-i Hazm’ın (384-546) “Kitabü’l-Fasl Fi’l-Milel v’el-ehvâi ve’n-Nihal” adlı eseri önemlidir. İbn-i Hazm adı geçen kitabında felsefî bahisleri, Hristiyanlığı, İncilleri, Museviliği ve Tevratla İncillerin muharref olduklarını ve nihayet kelimelerini incelemiştir. Mufassal olmasına rağmen İbn-i Hazm’ın eseri metotsuzdur (Kahraman, 1965: 9-11).

Din demekle, insanın bütün inancını ifade ettiğimizi sanırsak hata etmiş oluruz. Din, insan inancının yalnız bir safhasını, hatta bir parçasını ifade eder. İnanç kelimesinden kastedilen anlam bir hayli karışıktır. Bu kelime ile insanın kalbinde doğan büyük bir hissi ifade etmek mümkündür. Bu his inanan için öyle derin ve öyle anlamlıdır ki onu insan ruhundan ayırmak imkânsızdır (Doğrul, 1947: 14). Belli bir şeye, bir güce inançla bağlı olan bir kimse kendisini inandığı o şeye adar ve onunla mutlu olur. Burada inanç kaynağı belli öğretileri ve belli inananları olan dinlerdir. Dinler genel anlamıyla insanlığın var oluşundan beri belli bir inanca sıkı sıkıya bağlı olan insanları bir arada tutmak adına meydana gelmiştir ve bu sayede gelişip belli bir sistematığe oturmuştur.

Kendi dışında cereyan eden olayların nedenlerine inemeyen ve doğa hakkında hiçbir fikri olmayan ilkel insan, ruh yapısı itibarıyla daimi bir şekilde, endişe ve korku içinde yaşamıştır. Bu endişe ve korku, bir taraftan kendini savunma önlemleri almaya sevk etmiş, diğer taraftan hoş karşılayabileceği bazı görünüşler de bir takdir duygusunun uyanmasına neden olmuştur. Bununla beraber, genellikle mutlu bir ortam içinde yaşadığı

söylenemeyecek olan ilkel insan, olayları izah edebilmek ve doğa hakkında bir fikre varabilmek için ister istemez kendini zorlamıştır. Şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü gibi doğa olayları onu korkutmuş, güzel ve güneşli bir hava memnun etmiştir. Canlı varlıkların vahşi ya da uysal oluşları, onda olumlu ya da olumsuz duygular uyandırmıştır. Kendini doğadan ayrı bir varlık olarak hissetmekle beraber, yine de onun içinde ve ondan bir parça olarak kabul etmiştir. Böylece ilkel insan, kendini bir canlı olarak gördüğü gibi, kendi dışındaki her varlığın da birer cana sahip olduğunu düşünmüştür. Dinler tarihinde, din sosyolojisi ve psikolojisinde ilkel insanın geçirdiği bu safhaya “Animastisme-Canlılık” denmesinin nedeni de onun içinde bulunduğu bu ruh ve inanç durumundan gelmektedir. Bu kavram “Animisme-Ruhçuluk” döneminden önceki devreyi belirli bir şekilde ayırt edebilmek için R. R. Marett tarafından önerilmiş ve benimsenmiştir. İlkel insanların Animatizm ve Animizm (Canlılık ve ruhçuluk)’den başka öne çıkan inançları; Natürizm (Doğacılık), Totemizm, Büyü ve büyücülük, puta tapma ve çoktanrıçılık, Yunan mitolojisindeki tanrılara inanma şeklindeydi (Yakar, 1988: 6-7).

İnançlarının temelinde saygı ve korku olan ilk insanlar, Gök Tanrı inancına da sahiplerdi ve bu inancı yaşam şekli haline getirmişlerdi. Gök Tanrı inancına sahip olanlar için göğün kendisi doğrudan doğruya bir *aşkınlık*, *güç* ve *kutsallık* olarak görülmekteydi. Yalnızca göğe bakmak bile ilkel insana dinsel duygular verirdi. Bu tür bir deneyim ille de gökyüzüne “doğacılık” anlamı katmaz. İlkel zihniyet için doğa her zaman “doğal” değildir. “Göğe bakma” deneyiminin, günlük yaşamında sürekli olarak mucizelerle karşılaşmaya açık olan ilkel insan açısından anlamı farklıdır. Göğe bakmak aydınlanmak demektir. Gök, ilkel insana gerçekte nasılsa öyle görünür: sonsuz ve aşkın. Gök, insanın ve yaşam gücünün temsil edemediği “bambaşka bir şeyi” mükemmel bir biçimde temsil eder. Aşkınlığının simgesi sonsuz olmasından kaynaklanır. “En yüksek” olmak, doğal olarak tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler tanrıların mekânlarıdır. Bu bölgelere ancak birkaç ayrıcalıklı kişi göğe yükselme ayiniyle ulaşır, bazı dinlere göreyse buralar ölümlerin ruhlarının gittiği yerlerdir. Gök Tanrı inancının sadece belli bir bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Orta Asya’da yaygın görülen Gök Tanrı inancının Avustralya’da, Andamanlılarda ve Afrikalılarda da görüldüğü bilinmektedir (Eliade, 2015: 61-63).

Geçmişten günümüze belli tabular ve öğretiler insanlar için vazgeçilmez olmuş, önem arz etmiştir. Tabular, totemler, geçmişten gelen inançlar çoğu zaman insanlar tarafından sorgulanmadan kabul edilmiş ve benimsenmiştir. Belli bir teori ya da kurama dayandırılmayan öğretiler de yine insanların inancıyla doğru orantılı bir şekilde kabul görmüş, inananlar için vazgeçilmez öğeler olmuşlardır.

Teori, dinsel hayatın en önemli belirtilerini de izah edecek önemdedir. İlkel Totemizmden itibaren meydana çıkan kurban kesme âdeti, insana benliğini anlamsal olarak güçlendirme inancı vermekteydi. İnançlarına göre kurban şeklinde yapılan sungu, insanın muhtaç olduğu Tanrıları beslemekte, ya da onları iyicil hale getirmekteydi. Babil’deki tapınışlardan birinin çok dikkate değer formülüne göre, her zaman için bahis konusu olan “hayata hayat eklemek”, “elle yapılan ibadetler” “sözlü ibadetler” gibi eklemeler yapılır ve bunlar temel dualar olarak kabul edilirdi. Başlangıçta bu dualar “sözlerin, nesnelere özlerine katıldıkları; bu nesnelere kendilerini veya hiç değilse onların hayat özleri oldukları” anlamlarına gelmekteydi. Tabulara saygı gösterilmesi, ruhların veya Tanrıların öfkelenmelerini önler, Tanrıların beklentileri oldukları ahlâk kanunlarına ve toplumun kanunlarına itaat de aynı sonucu doğurmaktaydı. Efsanelerle dogmaları somut hale getirirlerdi. Efsanelerle tapınma usulleri bayramların özünü teşkil eder, bu bayramlar da inananları, Tanrılara özel tapınaklarda bir araya getirirdi. Temelde insanlarda hâkim olan inanç, insanın kendisinden çok yüksek bir *Gerçek*’e beslediği tâbilitik duygusuydu. Bu duygunun temelinde bazen korku bazen de minnet ve sevgi vardı. Sonlu ve dışkutsal (profane) olan hayat, kutsal sonsuzlukla temas edince vecde gelir ve din bu temel veri üzerinde anlam kazanırdı. Din duygusunda *sonsuzluk duygusu*, dinde sonlu ile sonsuz arasında kurulmuş bir bağ görüldüğü anda, dinsel hayatta da her şey izah edilmiş olurdu (Challaye, 1963: 217-218).

Dinlerin temelinde yatan büyük bir güce inanma isteği, ondan yardım beklenmesi İlkçağlardan itibaren insanların inançlarında başat faktör olmuştur. Dinlerin kökenine bakıldığında Mezopotamya en fazla öne çıkan yer olmuştur. Özellikle kutsal kitapların indirildiği ve etki alanı bakımından fazlaca bir alana hâkim olduğu için bu bölge, tüm kutsal kitaplar için özel ve önemli bir yere sahip olmuştur.

Dinler Tarihi ile ilgilenenler zaman zaman “neden bütün büyük dinler Ortadoğu’da ortaya çıktı?” sorusuna muhatap olurlar. Noah Kramer’in meşhur kitabına koyduğu isim adeta buna bir cevap niteliğindedir; “*Tarih Sümer’de Başlar*”. Zira burası dünyanın merkezidir. Tarihten günümüze büyük kültür ve dinlerin pek çoğunun kaynağı bu bölge, yani Mezopotamya’dır. Bu bölgede bilinen en eski uygarlıklardan biri olan Sümerlerin tarihi M.Ö. 4000’lere kadar geri gitmektedir. Sümerlerin ardından Akad, Asur ve Babillerin hâkim olduğu bölge M.Ö. VI. yüzyılda Pers egemenliği altına girer. Büyük İskender’in Doğu Seferi sonrasında ise Helen Devletleri ve ardından da Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyeti başlar. Tarihten bu yana var olan dinsel öğretiler ve dinsel inançların çeşitli efsanelerle şekillendiği varsayımı üzerinde durulmaktadır. Bazı dini inançlar diğer birtakım



dinlerle benzer özellikler göstermektedir. Yani birtakım inançlar, belli başlı dinlerde ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mezopotamya'daki tufan miti Tevrat ve Kur'an'daki tufan hikâyesiyle önemli bir benzerlik gösterir. Tufanın Sümer ve Akad versiyonunda Nuh gibi bir kahraman vardır. Bu kahraman Sümerde *Zisudra*, Akadlarda *Utnapiştim*'dir. Bununla birlikte semitik tufan hikâyesiyle buradaki arasındaki temel fark Nuh ve soyunun dünyada yaşamaya devam etmesine rağmen burada her iki kahramanın da dünyadan alınmasıdır. Tufan sonunda *dilmun*'a, bir tür cennete konur kahraman. Sümerdeki hikâyeye göre bazı tanrıların karşı çıkmasına rağmen tanrıların çoğunluğu insanlığı bir tufanla yok etmeye karar verir. Fakat erdemli bir kişi olan *Zisudra* bu olaydan haberdar olur. Bir gemi yapar ve tufandan kurtularak yedi gün sonra güneş tanrısı *Utu*'nun karşısına geçip secdeye kapanır. Tanrılar onu *dilmun* ülkesine yerleştirir. Fakat buradaki anlatım Tevrat'taki kadar ayrıntılı değildir. Birçok yazar çoğunlukla boşlukları Tevrat'taki anlatıma göre doldurmuştur. *Gilgamiş Destanı*'nda benzer bir hikâye anlatılır. İnsanlığın bir felaketle yok olması ve yeniden doğması şeklindeki tufan miti hemen hemen dünyanın her yerinde vardır. İnsanların bunları birbirinden alıntıladıklarını söylemekten ziyade insan zihninin benzer işleyişi ya da gerçekten böyle bir felaket olduğu şeklinde yorumlamak daha mümkün olacaktır. Kaldı ki mitin ana teması, tıpkı semitik gelenekte olduğu gibi insanların bozulması ve günahkârlığı dolayısıyla gelen tanrısal bir ceza olmasıdır (Çoban, 2015: 515-517).

*Tufan* miti gibi *Yaradılış* efsanesinin de temelinde aynı dini inançlar ve mitler söz konusudur. Buradan da görüldüğü gibi insanlar, ilkağlardan itibaren aynı belli inançlara sahip olmuşlar ve dini inançlarını da bu yönde geliştirmişlerdir.

Dinler arasında, inançlar, mitler ve âyin düzeyinde olduğu kadar, ideoloji düzeyinde de birçok benzerlik görülür. Bu benzerlikler kısmen doğal simgeler ve anlatım teknikleri bulunmasıyla, kısmen de etkilerle dile gelir. Karşılaştırma yöntemi bu benzerlikleri ortaya koyar, ama bu yöntem tek yönde işlememeli, bu benzerliklerin yanında aradaki farklı yanlar da ortaya konulmalıdır. O zaman, benzerliklerin çoğunlukla yanlış ya da yüzeysel olduğu ortaya çıkar. Bir âyinin ya da mitosun dış görünüşü değil, taşıdığı anlam önemlidir. Bu anlamı eserin bütünü verir. O zaman birbiriyle bağdaştırılamayacak din tipleri bulunduğu fark edilir: Aztek dini, Roma dini, Buddha dini ve İslâmiyetin birbiriyle ortak yönleri yok denecek kadar azdır. Eğer bunlara bir ortak payda bulmak başarılırsa, bu ortak payda bütün anlamını kaybedecek kadar genel olacaktır. Hatta çözüm yolları farklı olsa da, sorunların aynı olduğu bile söylenemez. Gerçekte dinsel sorun da aynı biçimde ortaya konamaz. Üstelik Yahudilik, Hristiyanlık, İslâmiyet gibi çeşitli yönleriyle birbirine çok yakın dinler arasında çok önemli farklar vardır ve ne kadar tartışılırsa tartışılırsın, gerçek bir çözüme ulaşamaz. Tarihte birbirini izleyen ya da aynı anda var olan dinler arasındaki tek ortak nokta, insan ile onu aşan bir şey arasında güç kavranabilen bir ilişki görülmesidir. Dinler vahiy temeline dayansalar bile, donmuş kalıplaşmış yapılar değildir. Gerçekten iç ve dış (kültür) etmenlere göre yaşarlar ve evrim geçirirler; hassas mekanizmalar, dinlerin içinde yer alan çeşitli gerilimlerin iç dengesini değiştirir. Tarih, geçmişin geleceğe yaklaştırılmasını sağlayacak tek bir dinsel evrim yasının ortaya konmasına yardım etmez. Çağımızda ortaya çıkan şey ikili bir genel oranlamadır: bir yandan dinlerin kendi aralarında özellikle mistik türden dinlerle (Hindu, Buddha dini) peygamberi olan dinler (Yahudilik, Hristiyanlık, İslâmiyet) arasında, öte yandan dinlerle çeşitli hümanizma biçimleri (akılcılık, varoluşçuluk, marksçılık) arasında olan bir genel oranlama olduğu kabul edilmektedir (Rousseau, 1974: 134-135).

### Dinler Tarihinin Dünya Tarihindeki İzleri

Dinin ilmi açıdan incelenmesinde 1912 yılı önemli bir tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten Emile Durkheim'in *Formes elementaires de la vie religieuse* (Dini Hayatın İbtidai Şekilleri)'ni kaleme aldığı ve Wilhelm Schmidt'in *Der Ursprung der Gottesidee* (Tanrı Fikrinin Kökeni) isimli eserinin birinci cildini tamamladığı yıl, bu yıldır. 1910-1912 yılları arasında Almanya'da görülen "Dinler Tarihi" kavramına en önemli katkılar, doğrudan veya dolaylı olarak E. B. Taylor'un *Animizm* teorisine bağlı olmuştur. Ancak geçen otuz yıldakinin aksine artık bu teori, evrensel bir teori olarak kabul görmemektedir. Diğer taraftan R. R. Marett de *Preanimistic Religion* (Animizm öncesi din) isimli makalesini yayınlamıştı. Kısa zamanda meşhur olacak olan bu makalede Marett, dinin ilk aşamasının evrensel ruh inancı olmadığını, fakat gayri müşahhas bir güç olan MANA ile karşılaşmanın meydana getirdiği "Mistik korku ve hayret duygusunun" dinin ilk aşamasını teşkil ettiğini ispata yöneliyordu. İşte bir grup bilgin bu teoriyi benimsemiş ve geliştirmişti (Eliade, 1996: 837-838).

XX. yüzyıla girildikten bir müddet sonra Dinler Tarihi çalışmaları başlangıçtaki objektiflik amacını bir dogmaya dönüştürerek salt pozitivist bir yapıya bürünmeye başladı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren çözülmeye başlanan Mısırca, Hititçe ve Akkadça gibi antik diller eski dinlerin araştırılmasına yönelik yeni bir kapı açarken, öte yandan Dinler Tarihçilerini salt tarihçiliğe mahkûm etmeye doğru bir eğilim içine girdi. Dinler katı bir tarihçi mantığıyla bakmanın dezavantajını dile getirerek Louis H. Jordan bu çalışmalar için daha geniş kapsamlı bir ifade olarak *Comparative Religion* tabirini teklif etmiştir (*H. Jordan, Comparative Religion, Its Genesis and Growth, 1905*). *Comparative Religion*'un (Mukayeseli Dinler Tarihi) amacı, dinleri yalnızca geriye doğru değil, aynı zamanda

paralel bir şekilde yatay düzlemde de ele almayı öngörüyordu. İki veya daha fazla dini mukayese etmeyi esas alan Comparative Religion çalışmaları hermenötik gündeme gelmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ayrıca çalışma anında birden fazla fenomenin gözden geçirilmesi Mukayeseli Dinler Tarihi çalışmalarını liberal bir bakış açısına sevk etmiştir. Öte yandan XX. yüzyılda pluralizmin getirdiği problemler Dinler Tarihi çalışmaları bağlamında Mukayeseli Dinler Tarihinin gündeme gelişini pekiştirecek bir rol oynadı. Fakat kültürlerin bir arada yaşaması, başkalarını tanıma ihtiyacına yol açmış ve bu noktada Mukayeseli Dinler Tarihi çalışmaları önemli ölçüde etkin olmuştur (Demirci, 1997: 10-11).

Dünyada insanların birbirini tanıma isteği ve küreselleşen dünyada herkesin birbirinden haberdar olmasıyla mevcut dinlerin yanı sıra farklı kültürlere sahip insanların inançları da öğrenilmek istenmiş, dinler ve kültürler merak konusu olmuştur.

Bu yönüyle din ile kültür arasında karşılıklı bir ilişki olduğu aşikârdır. Din, içinde doğduğu kültürün temel unsurlarından etkilenir. Mesela dinin mabedinin mimari yapısı, büyük çapta kültür tarafından şekillenir. Bu şekillendirmede söz konusu kültür ortamında hâkim olan bilgi birikiminin, iklim şartlarının, coğrafi yapının ve teknolojik imkânların etkisi büyüktür. İlk dönem İslâm tarihindeki cami mimarisi ile günümüz cami mimarisi arasında farklılıklar olduğu gibi, Türk cami mimarisi ile herhangi bir Afrika ülkesindeki cami mimarisi arasında günümüzdeki farklılıklar da kültürün dini yapı üzerindeki etkisini somut bir şekilde gösterir. Aynı durum dini giysilerdeki farklılık veya çeşitlilik açısından da geçerlidir. Kültür belirli alan ve seviyelerde dini etkilerken, diğer taraftan da din içinde doğduğu kültürü hem inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile hem de bu esaslara bağlı olarak ortaya çıkan hayat tarzı ile zenginleştirmekte ve şekillenmektedir (Kılıç, 2015: 14).

Geçmişten günümüze dinlerin dünya tarihine önemli etkileri olmuştur. Dinler ve bu dinlere inanan insanlar ve bu yönde göze aldıkları şeyler, hayattan ve Tanrıdan beklentileri çoğu zaman aynı olduğu halde dini öğretilerden kaynaklı nedenlerle birbirleriyle çatışma halinde olmuşlardır. Dinler arasındaki bu çatışma hali çoğu zaman anlaşma yoluyla çözülemediği için tarihte dinlerin savaşı olarak lanse edilen pek çok savaş yapılmıştır. Özellikle geçmişte yaşanan din savaşları ve bu savaşların getirdikleri yıllarca dünya tarihi üzerinde etkili olmuştur. Haçlı Seferleri (1096-1272), Fransız Din Savaşları (1562-1598), Avrupa'da yaşanan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ve günümüzde bile hâlen devam etmekte olan Filistin İsrail savaşları bunlardan bazılarıdır. Tüm yönleriyle ele alındığında dinlerin temelinde yatan hoşgörü ve inançlara saygı, savaş ortamında tamamıyla göz ardı edilmektedir. Din savaşlarını anlamak için aslında Dinler Tarihinin ve dinlerin kökenlerini iyi anlamak gerekmektedir. İnsanlar farklı din anlayışlarından kaynaklanan anlaşmazlıkları neden olarak göstererek din savaşlarını gerçekleştirmekte ve bu durum da dünya tarihinde derin izler bırakmakta, ülkelerin topraklarının el değiştirmesine ya da sınırlarının değişmesine neden olmaktadır.

Geçmişten günümüze din ve siyaset birbirinden ayrılmayan bir bütün olarak karşımıza çıkmıştır. Her ne kadar din ve siyasetin birbirinden ayrıldığı yapılar destekleniyor gibi görünse de esas itibarıyla birbirinden çok da ayrılmadıkları görülmüştür. Günümüzde Batı'da siyasi güçler ve kilise örgütleri artık mücadelelerini açık ulusal savaş biçiminde yürütmüyorlar. Savaş artık ideolojik boyutta cereyan etmektedir. Bir sistemin devamlılığı ya da yıkılışı için, siyasi ve iktisadi haklar pahasına da olsa, vicdan özgürlüğü sahası üzerinde hâlâ satranç oynanıyor. Ne devletler ne de kilise bugün monolitik ve homojen yapılarıdır. İçlerinden çıkan antitezler birbiriyle olan çekişmede taktikleri değiştirmiştir. Her gücün içinde bir kesit, karşı güçte ona yardım edecek bir kesit bulabilmektedir. Protestanlık ve partili siyaset yerleşmeden çok önce böyle olmuştur, fakat bu süreç günümüzde çok daha açıktır ve çok daha fazla kişi tarafından bilinmektedir. Ortamlar değişince, dengeler de değişiyor ve ezeli ilerici-gerici gelgitler modele yakın ya da uzak görünüyor. İlerici ve tutucu terimleri de mutlak terimler değildir. İnsanlar ya da toplumlar bazı sahalarda ya da konularda ilerici olabildikleri gibi diğer sahalarda tutucu olabilirler ve bu durum oyunun değişmez kurallarından biridir. Bütün bunlar şunu gösteriyor ki, din ile siyaset ayrı şeyler değildir. Aynı olan araçlardır, fakat egemenlik iradesi aynıdır (Coşar, 2008: 137).

## SONUÇ

İnsanlar geçmişten günümüze bir yüce güce inanma ihtiyacı hissetmişlerdir. İlkçağlardan bu yana anlamlandıramadıkları her şeyi belli bir güce affetmiş, onun için ibadet etmiş ve ona kurbanlar vermişlerdir. İlkçağ insanında görülen bu belli bir şeye inanma ihtiyacı zamanla dinsel bir öğreti halini almış ve çoğu dinde görülen ortak değerlere dönüşmüştür. Dinler Tarihi, en eski insan topluluklarının sahip olduğu dini inançların ilk hallerini araştırmış, dini öğretileri hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayı amaçlamıştır. Bunu yaparken de ilk dinsel öğretilerden başlayarak günümüze kadar gelebilmiş dinleri ve kutsal kitapları da incelemiştir. Dinler Tarihiçileri ilk zamanlardan beri var olan dinleri ve öğretilerini çoğu zaman karşılaştırmalı olarak ele almış, ortak dinsel öğretilere ve geçmişten gelen mitlere ve efsanelere de yer vererek incelemelerini yapmışlardır. Dinler insanların hayatında hep var olmuş, insanların kültürlerinde ve yaşayış şekillerinde izler bırakmıştır. Bu yönüyle Dinler Tarihi ve

dinlerin kökeninin iyi anlaşılması önem arz etmektedir. Temelde belli bazı öğretilere dayanan, hoşgörüyü, saygı ve sevgiyi önceleyen dinler, zamanla insanlar arasında çatışmaların yaşanmasında başat faktör olarak gösterilmiştir. Hâlbuki dinler tek başına hiçbir zaman kaos ya da kargaşanın nedeni olmamıştır ama insanların belli bazı şeyleri yanlış anlaması ya da yanlış anlamak için çaba sarf etmesi gibi nedenlerle geçmişten günümüze din savaşları yaşanmıştır. Tüm bunlar da gösteriyor ki dinin yanlış yorumlanması ya da bir kaos ortamı yaratmak için dini bahanelere sığınılması insanlığı büyük yıkımlara götürecektir. Bunun yerine dinlerin esas itibarıyla gerçek anlamda ne anlatmak istediğine yoğunlaşarak, dinleri ve dinlerin temel öğretilerini iyi okumak ve anlamlandırmak herkes için yararlı olacaktır. Bu bütün insanlığın sağlıklı ve huzurlu bir ortamda yaşam sürmesi için oldukça önemli ve gereklidir.

#### KAYNAKÇA

- Aydın, M. (1997). *Dinler Tarihine Giriş*. Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- Challaye, F. (1963). *Dinler Tarihi* (İkinci Baskı). (Çev. Samih Tiryakioğlu). Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Coşar, F. M. (2008). *Din Savaşları* (İkinci Baskı). Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Çoban, B. Z. (2015). Anadolu, Mısır ve Mezopotamya Dinleri (Ed. Baki Adam) *Dinler Tarihi El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Demirci, K. (1997). *Dinler Tarihinin Meseleleri*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Doğrul, Ö. R. (1947). *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Eliade, M. (1996). *1912-1962 Arası Batı'da Dinler Tarihi Çalışmaları* (Çev. Mehmet Aydın). Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara.
- Eliade, M. (2015). *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan Özcan). Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul.
- Kahraman, A. (1965). *Dinler Tarihi*. Sümer Matbaası, İstanbul.
- Kahraman, A. (1999). *Mukayeseli Dinler Tarihi-İnsanın Yaratılışındaki İlahi Felsefe* (Yedinci Baskı). Marifet Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, R. (2015). *Din ve Kültür İlişkisi Üzerine*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kuzgun, Ş. (2015). *Dinler Tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Rousseau, H. (1974). *Dinler Tarihi* (Çev. Sinan Kocapınar). Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Sarıçioğlu, E. (1983). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Otağ Yayınevi, İstanbul.
- Şeriatı, A. (1990). *Dinler Tarihi II* (Çev. Abdulhamit Özer) Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Taplamacıoğlu, M. (1966). *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*. Güneş Matbaacılık, Ankara.
- Tümer, G. & Küçük, A. (1989). *Dinler Tarihi- 12. Sınıf*. Türk Tarih Kurumu Basımevi Web Ofset Tesisleri, Ankara.
- Yakar, C. (1988). *İnançlar ve Tutumlar Üzerine*. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.